

УДК 349.6:504.03

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.26>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Рубльова О.В.,
*аспірантка юридичного факультету
ОНП «Організаційно-правове забезпечення
сталого розвитку України»,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки
ORCID: 0009-0008-3568-2861
e-mail: rublevvva@gmail.com*

Рубльова О.В. Правове регулювання цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства.

Стаття присвячена правовому регулюванню цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельного законодавства України. Мета статті – аналіз правових норм та механізмів цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення у контексті земельного законодавства України. В процесі наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання: аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння та системний підхід. Результати дослідження показують, що цивільно-правова відповідальність за екологічні порушення в земельному праві спрямована на відшкодування збитків потерпілим сторонам, включаючи не лише фізичне відновлення пошкоджених ресурсів, але й компенсацію за втрачені можливості внаслідок таких правопорушень. Встановлено, що її головна мета полягає не у покаранні порушника, а у відновленні порушених прав і відшкодуванні шкоди, що відповідає принципам справедливості та законності. Основними ознаками екологічних правопорушень у сфері земельного законодавства є широкий спектр дій, які охоплюють незаконне використання земельних ресурсів, недотримання вимог їх охорони, а також порушення екологічних функцій земель. Об'єктом правопорушень є земельні ресурси, які включають як фізичні, так і біологічні та екологічні складові. Особливості цивільно-правової відповідальності у цій сфері визначаються орієнтацією на відшкодування реальних збитків та упущеної вигоди, які можуть включати витрати на відновлення порушеного права, а також втрачений дохід. Особливу увагу приділено ролі фізичних і юридичних осіб, а також громадських організацій, які мають змогу ініціювати судові процеси, забезпечуючи реалізацію екологічної відповідальності та підтримання екологічної стабільності у сфері землекористування. Практичне значення дослідження полягає у формулюванні рекомендацій щодо вдосконалення механізмів цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення з метою підвищення ефективності їх застосування.

Ключові слова: екологічне правопорушення, земельні ресурси, цивільно-правова відповідальність, відшкодування шкоди, земельне законодавство.

Rublowa O.V. Legal regulation of civil liability for environmental violations of land legislation.

The article addresses the legal regulation of civil liability for environmental violations in the sphere of Ukraine's land legislation. The aim of the study is to analyze the legal norms and mechanisms of civil liability for environmental violations in the context of Ukraine's land legislation. The research employed general scientific methods of cognition, including analysis, synthesis, induction, deduction, comparison, and a systematic approach. The findings indicate that civil liability for environmental violations in land law is aimed at compensating the injured parties, encompassing not only the physical restoration of damaged resources but also compensation for lost opportunities resulting from such violations. It is established that the primary goal is not to punish the offender but to restore violated

rights and compensate for damages, aligning with the principles of justice and legality. The main characteristics of environmental violations in the field of land legislation include a broad range of actions, such as unlawful use of land resources, non-compliance with their conservation requirements, and violations of the ecological functions of land. The object of these violations is land resources, which encompass physical, biological, and ecological components. The features of civil liability in this area are defined by a focus on compensating actual damages and lost profits, which may include expenses for restoring violated rights and lost income. Special attention is given to the role of individuals, legal entities, and public organizations in initiating legal proceedings to enforce environmental responsibility and maintain ecological stability in land use. The practical significance of the study lies in formulating recommendations for improving the mechanisms of civil liability for environmental violations to enhance their effectiveness.

Key words: environmental violation, land resources, civil liability, compensation for damages, land legislation.

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 50 Конституції України, кожна особа має право на екологічно безпечне середовище, що не шкодить її здоров'ю та життю, а також на компенсацію за шкоду, спричинену порушенням цього права. Окрім того, згідно з 7-ю частиною 41-ї статті Конституції, використання власності не повинно негативно впливати на права та свободи людей, соціальні інтереси, екологічні умови чи природні характеристики землі. Стаття 66 Конституції забороняє завдавати шкоди довкіллю. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» надає громадянам право на життя у безпечному навколишньому середовищі, участь у громадських екологічних організаціях та можливість звернення до суду з позовами щодо відшкодування шкоди, спричиненої негативним впливом на довкілля [1].

Для забезпечення конституційних прав людини та її прав на здорове довкілля, в Україні розроблено систему цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності в екологічній сфері, зокрема у секторі земельного господарства. Ці механізми сприяють захисту прав людини на відновлення пошкоджених ресурсів та на отримання компенсації за заподіяну шкоду. У цьому дослідженні ми особливу увагу приділяємо цивільній відповідальності, яка націлена не на покарання, а на відновлення екологічного стану та земельних ресурсів. Цивільна відповідальність в сфері екології та земельного права є складною і має багато правових невизначеностей, тому вивчення та аналіз правового регулювання цивільної відповідальності за екологічні порушення є актуальним і важливим для подальших досліджень.

Метою статті є аналіз правових норм та механізмів цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення у контексті земельного законодавства України.

Стан опрацювання проблематики. Питання правового регулювання цивільної відповідальності за екологічні правопорушення в земельному законодавстві є достатньо дослідженим у вітчизняній науковій літературі, що підтверджується численними працями, присвяченими як загальним, так і спеціалізованим аспектам цього напрямку. Зокрема, акцентується увага на систематизації правових норм, що регулюють відповідальність за екологічні правопорушення, а також на їх адаптації до сучасних умов воєнного стану в Україні.

Значний внесок у розвиток тематики зробив А.П. Гетьман [1], який у своєму підручнику висвітлює основи екологічного права та підкреслює необхідність удосконалення правового регулювання відповідальності за екологічні правопорушення. У матеріалах науково-практичної конференції [2] автор акцентує увагу на специфіці забезпечення еколого-правової безпеки держави в умовах воєнного стану, що має вагомим значення для розгляду питань, пов'язаних із земельними правопорушеннями. М.С. Карташов [3] досліджує особливості цивільно-правової відповідальності, приділяючи увагу її механізмам та правовим наслідкам. В.В. Костицький [4] пропонує теоретичні основи щодо розуміння юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, висуваючи актуальні для земельного законодавства тези про необхідність посилення санкцій та підвищення ефективності правозастосування.

Юридичні аспекти відповідальності за екологічні правопорушення досліджує М.І. Малишко [6], який підкреслює важливість законодавчого визначення складу правопорушень та їх узгодження з міжнародними стандартами. В.А. Миколаєць [7] зосереджується на питаннях цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства, висвітлюючи, зокрема, проблематику компенсації екологічної шкоди у сфері земельних правовідносин.

Додатковий науковий інтерес викликає робота М.М. Сіранта [9], яка порівнює доктринальні підходи до визначення екологічної шкоди у Європейському Союзі та в Україні. Це дозволяє не лише оцінити наявні прогалини у вітчизняному законодавстві, а й запропонувати шляхи їх усунення. Теоретичні та практичні аспекти застосування цивільно-правової відповідальності досліджує М.П. Тодорова [10], наголошуючи на необхідності системного підходу до вдосконалення механізмів правового регулювання.

Попри достатню кількість літератури з цієї теми, відчувається нестача систематизованого матеріалу щодо правового регулювання цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства. Тому у цій статті із використанням різних методів наукового пізнання було проаналізовано, згруповано та систематизовано інформацію, що дозволило подати її у світлі сучасних викликів і потреб правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Цивільно-правова відповідальність відіграє ключову роль у забезпеченні дотримання законодавства в екологічній галузі і є однією із форм загальної юридичної відповідальності, наслідком чого є наявність у неї загальних характеристик відповідальності. Ця відповідальність за екологічні порушення визначається специфікою таких порушень, які включають унікальність об'єкта порушення, методи обчислення та доказування шкоди, а також інші екологічні аспекти. Основна суть цивільно-правової відповідальності полягає у накладенні на порушника зобов'язання відшкодувати завдану шкоду, при цьому головна функція такої відповідальності – це компенсація та відновлення [3].

Разом з цим, сучасне екологічне законодавство України не включає визначення «цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення». Також відсутнім є визначення цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства. Більше того, в юридичній науці також існує розбіжність у підходах до цих понять.

М.П. Тодоров [10] вважає, що цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства визначається як *накладення майнових наслідків* на особу, яка вчинила правопорушення, з основною функцією компенсації та відновлення. Це принцип закріплено в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8].

А.П. Гетьман [1, с. 207] та М. Малишко [6, с. 13] розглядають майнову відповідальність як форму юридичної відповідальності, що передбачає обов'язок компенсації збитків власникам або користувачам природних ресурсів, завданих порушеннями екологічного законодавства. Враховуючи ці позиції, цивільно-правова відповідальність за екологічні правопорушення виступає як вид юридичної відповідальності, яка має за мету зобов'язати правопорушника відшкодувати матеріальну, моральну чи іншу шкоду, що виникла внаслідок недотримання екологічного законодавства.

В.В. Костицький підкреслює важливість відмежування цивільної від майнової відповідальності, яка активізується при порушенні майнових прав у контексті екологічних правовідносин та нанесенні шкоди цим правам. У сфері екології та земельного господарства майнова відповідальність має конкретне відношення до матеріальних активів – землі, в той час як цивільна відповідальність може охоплювати ширший спектр правових галузей, включно з аграрним, фінансовим та екологічним правом [4].

Всі екологічні порушення у земельному використанні володіють рядом юридичних ознак, що дозволяють визначити їх як підставу для застосування екологічних санкцій.

Об'єктом екологічного порушення вважаються відносини, що регулюють екологічний порядок країни. В цьому контексті виділяють загальні та спеціальні об'єкти.

Загальні об'єкти стосуються охорони природного середовища в цілому, як то визначено в статті 253 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за порушення екологічних норм при проектуванні та експлуатації об'єктів.

Спеціальні об'єкти охоплюють захист та раціональне використання ресурсів, таких як землі, надра, води, ліси, рослинність та природоохоронні території. Більшість законодавчих санкцій призначена саме для захисту цих об'єктів [12].

Аналіз екологічних правопорушень у контексті земельного законодавства України вимагає особливої уваги до об'єкта дослідження. Об'єктом нашого розгляду є екологічні правопорушення, які стосуються земельного законодавства. Ці порушення охоплюють широкий спектр діянь, що негативно впливають на стан земельних ресурсів, їх раціональне використання та охорону.

Предметом земельних екологічних правопорушень є самі земельні ресурси, що включають в себе не лише фізичні площі, але й їх якісний стан, біологічну і ландшафтну різноманітність.

Земля, як фундаментальний природний ресурс, є не тільки об'єктом господарської діяльності, але й ключовим компонентом екологічної системи, що вимагає комплексного підходу до її захисту та використання. Правове регулювання, зокрема, законодавчі акти, визначає рамки використання землі, забороняючи дії, які можуть призвести до деградації земель, ерозії, забруднення та іншого негативного впливу. Земельне законодавство також включає норми, які забезпечують збереження земельних ресурсів для поточних та майбутніх поколінь [12, с. 84].

Екологічне правопорушення може бути здійснене як шляхом активних дій, наприклад, через незаконне використання земельних ресурсів, так і через бездіяльність, зокрема невиконання обов'язків щодо забезпечення безпеки земельних угідь. Термін «протиправність» вказує на порушення законодавчих норм, що мають захистити земельні ресурси від негативного антропогенного впливу [12].

Ступінь екологічної шкоди землі визначає форму юридичної відповідальності. У юридичних джерелах термін «екологічна шкода» описується як будь-яке погіршення умов навколишнього природного середовища, яке виникає через недотримання екологічних норм та законів. Таке погіршення може призводити до деградації природних екосистем, виснаження природних ресурсів або негативно впливати на здоров'я людей [9, с. 83].

Легші випадки порушень, які не мають значної суспільної небезпеки, можуть кваліфікуватися як адміністративні правопорушення згідно з КУпАП України, в той час як серйозні порушення, які створюють загрозу для життя та здоров'я людей або для навколишнього середовища, тягнуть за собою кримінальну відповідальність відповідно до Кримінального кодексу України [12].

На відміну від адміністративної чи кримінальної відповідальності, цивільно-правова відповідальність розглядається як окремий вид юридичної відповідальності з ретроспективним аспектом, адже вона виникає в результаті цивільного правопорушення. Основна її мета полягає, як вже було згадано, не у покаранні порушника, а у відновленні порушених прав потерпілої сторони [8].

Оскільки в деяких випадках відновити стан землі до моменту екологічної шкоди неможливо, в такому випадку йдеться про відшкодування шкоди. Шкода, завдана довкіллю, відшкодовується згідно з встановленими тарифами та методиками, або на підставі статті 1166 Цивільного кодексу України [11], якщо такі тарифи відсутні.

Згідно з ст. 1166 ЦКУ, для настання деліктної відповідальності потрібні такі компоненти: наявність шкоди, протиправна поведінка та причинний зв'язок між протиправною дією та завданою шкодою.

Процес відшкодування шкоди через цивільно-правову (майнову) відповідальність реалізується у випадках, коли екологічні правопорушення спричиняють порушення прав або благ інших осіб. Ці загальні засади викладені у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». Більшість випадків відшкодування екологічної шкоди полягає в компенсації завданих збитків, що регламентовано ст. 22 ЦК України, де збитки включають реальні збитки та упущену вигоду [11]. Відшкодування збитків має відбуватися у повному обсязі, якщо інше не передбачено договором чи законом.

Цивільно-правова відповідальність за екологічні правопорушення має на меті зобов'язати правопорушника зазнати майнових наслідків, які застосовуються у формі цивільно-процесуальних санкцій, тоді як основою для настання відповідальності є завдання шкоди. Визначення розміру шкоди проводиться згідно з спеціальними правилами або на підставі фактичних витрат на відновлення порушеного стану, що відрізняє цивільно-правову відповідальність від інших видів юридичної відповідальності [7].

У цьому дослідженні фокусуємо увагу на цивільно-правовій відповідальності за порушення екологічного законодавства в земельному праві. Згідно із законодавством України, зокрема Законом «Про охорону навколишнього природного середовища», заподіяна шкода внаслідок порушень екологічних норм повинна компенсуватися у повному обсязі. Особи, які постраждали від таких порушень, мають право на відшкодування втрачених прибутків, необхідних для відновлення здоров'я та якості навколишнього середовища, а також для відтворення природних ресурсів до стану, що дозволяє їх цільове використання.

Згідно із ст. 22 Цивільного кодексу України, збитки охоплюють втрати через знищення або пошкодження речей, а також витрати, необхідні для відновлення порушеного права, і втрачений дохід, який особа могла б одержати у нормальних умовах. Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо не передбачено інше законом або договором. Отже, екологічна шкода, яка включає

негативні впливи на природні ресурси та здоров'я людини, стає критичним елементом у цивільно-правовій відповідальності за екологічні порушення у земельному праві [7].

Що стосується сторін цивільної відповідальності, то в Україні ними може бути як конкретна фізична чи юридична особа, яким заподіяно шкоду, так і громадські організації, які захищають права населення. Зокрема, згідно з висновком, опублікованим у постанові Верховного Суду від 04.11.2022 у справі №420/18905/21, пов'язаної зі заборонаю несанкціонованого будівництва АЗС, визначено, що громади можуть діяти як суб'єкти публічно-правових відносин з власними публічними інтересами, які відрізняються від інтересів приватних осіб. Конституція України (статті 13, 23, 41, 43, 89, 95) забезпечує захист цих суспільних інтересів і вимагає їх урахування при прийнятті ключових державних рішень. Прокурори, які зазвичай представляють державу, можуть також виступати у суді за захистом суспільних інтересів, подібно до їхнього захисту державних інтересів.

За рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи (2004)20, прийнятою 15 грудня 2004 року, держави мають розглянути можливість дозволу асоціаціям, організаціям та іншим уповноваженим особам ініціювати судові процеси для захисту колективних чи громадських інтересів, які можуть бути порушені адміністративними актами, особливо ті, що стосуються довкілля або прав споживачів. Ці рішення, згідно з пунктом 86, можуть бути оскаржені без потреби демонстрації конкретного порушення прав окремої особи [9].

За положеннями Цивільного процесуального кодексу України (частина п'ята статті 174), якщо позов подано особою, що має законне право звертатися до суду в інтересах іншої особи або групи осіб, то в заяві повинні бути чітко вказані підстави для такого звернення. Особи, що можуть подавати позови, розділені на ті, що захищають свої особисті права, і ті, хто діє в інтересах громади чи держави. Громадські організації можуть виступати у ролі позивачів, захищаючи свої права або виконуючи статутні завдання, а також можуть діяти від імені інших осіб чи в державних інтересах на підставі статті 56 ЦПК України [2].

Висновки. Цивільно-правова відповідальність за екологічні порушення згідно земельного законодавства України визначається як механізм відшкодування шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, та передбачає компенсацію збитків потерпілим сторонам. Це передбачає не тільки відновлення фізичного стану пошкоджених ресурсів, але й компенсацію за втрачені можливості внаслідок екологічних порушень. Головною метою цивільно-правової відповідальності є не покарання порушника, а відновлення порушених прав та відшкодування завданої шкоди, згідно з принципами справедливості та законності. Ознаки екологічного правопорушення в контексті земельного використання охоплюють великий спектр дій, від незаконного використання земельних ресурсів до недотримання умов їх охорони. Об'єктом таких порушень є земельні ресурси, що включають не лише їх фізичні характеристики, але й біологічну різноманітність та екологічні функції.

Особливості цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення у земельному праві полягають у зосередженні на відшкодуванні реальних збитків та упущеної вигоди, які можуть включати витрати на відновлення порушеного права та втрачений дохід. Відповідальність настає з моменту виявлення шкоди та встановлення причинного зв'язку між діями порушника і завданими втратами.

Сторонами у цивільно-правовій відповідальності можуть виступати як фізичні та юридичні особи, так і громадські організації, захищаючи інтереси широкого кола населення, ініціюючи судові процеси та сприяючи забезпеченню екологічної безпеки та стабільності у сфері землекористування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гетьман А.П. Екологічне право: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]. Х.: Право, 2013. 432 с.
2. Гетьман А.П. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.). Харків: Право, 2022. 390 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/978-966-998-457-9>.
3. Карташов М.С. Особливості цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення. *Економіка. Фінанси. Право*, 2020, № 12/4. URL: <http://efp.in.ua/uk/journal-article/573>.

4. Костицький В.В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. *Про українське право: часопис кафедри теорії та історії держави і права*. Київ, 2010, 312–322.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (в ред. від 29.12.2022). *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 25-26, ст. 131.
6. Малишко М.І. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. К.: УНА, 2001. 28 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0010546>.
7. Миколасць В.А. Цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства. *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*, 2022, № 1-2. URL: <http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2022/1-2/7.pdf>.
8. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
9. Сірант М.М. Доктринальний підхід до визначення екологічної шкоди у Європейському Союзі та в Україні. *Юридичний бюлетень*, 2020, № 14, 76–84.
10. Тодорова М.П. Теоретичні та практичні проблеми застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства в Україні. *Наукові записки*. Серія: Право, 2023, № 15, 26–31. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/325/330>.
11. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
12. Якимець О.І. Підстави юридичної відповідальності за екологічні правопорушення: загальні положення. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2022, № 6(47), 79. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v6_2022/15.pdf/
13. Яновицька Г.Б., Кучер В.О. та ін. Цивільне право України: підручник [Текст]: в 2 т. Т. 1. Львів: Новий Світ-2000, 2014. 444 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/452/1.pdf>.